

Aliatul inamic. Despre controlul ideologic al construcției imaginilor asupra războiului

Vasile Docea

Doctor în istorie, conferențiar la Universitatea de Vest din
Timișoara, titular al disciplinelor *Istoria relațiilor internaționale* și
Teoria relațiilor internaționale.

1. Introducere

Oricine poate spune despre sintagma din titlu, „aliatul inamic”, – și ar spune-o pe bună dreptate – că este o contradicție în termeni. Cineva care mi-e inamic, nu-mi poate fi totodată aliat. Aceasta dacă prin *totodată* înțeleg *în același timp, concomitent*. Altfel spus, prietenul nu-mi poate fi *în același timp* dușman. Dar e valabilă oare această constatare, întemeiată pe bun-simț, în orice împrejurare?

O primă rezervă față de interpretarea din perspectiva bunului-simț se poate naște atunci când lui *totodată* îi dau un înțeles mai larg. Voi constata, astfel, că un inamic îmi poate deveni, la un moment dat, aliat. Dacă interesele cuiva care mă urăște îi spun că trebuie să-mi fie prieten, atunci, pentru a-și împlini acele interese, dușmanul care m-a urât îmi poate deveni prieten. În acest caz, avem o transformare ce se petrece în timp: un inamic *se transformă* într-un aliat. Reciproca e la fel de valabilă. O astfel de situație, în care, în funcție de momentul (contextul) istoric, aliatul poate deveni inamic sau inamicul se poate transforma în aliat, nu mă interesează în acest studiu, decât poate în subsidiar.

O a doua rezerva îmi este sugerată de un capitol – *Ce se întâmplă dacă oponentul este și prieten și dușman?* – din cartea lui Anatol Rapoport despre *Lupte, jocuri și dezbateri*. Pornind de la teoria jocurilor și utilizând modele matematice, autorul citat ajunge la concluzia că, în jocurile cu sumă non-nulă, pot exista cazuri în care:

1. doi aliați adoptă o strategie comună (cooperează), ca expresie a unor scopuri comune, dar concomitent se pot suspecta reciproc, așadar sunt potențiali inamici, din cauză că, dincolo de scopurile comune, fiecare are și obiective proprii;
2. doi inamici, pe care îi despart scopuri specifice, pot ajunge să coopereze, în timpul conflictului, deoarece fiecare are astfel mai puțin de pierdut (Rapoport, 1992: 166-179).

Cazurile descrise de Anatol Rapoport nu sunt reale. Ele sunt situații ideale, a căror consistență provine din deducții logice și calcule matematice. Sunt situații abstracte, motiv pentru care nu le iau în considerare în acest studiu.

Ceea ce mă interesează este o altă abatere de la interpretarea bazată pe bun-simț a relației aliat-inamic. E vorba de felul în care eu îl receptez pe celălalt, de modul în care îl percep. Altfel spus, e vorba de *imaginea* celuilalt. Referentul, în acest caz, nu mai este celălalt, fie el inamic sau aliat, ci sunt eu însumi. Eu sunt cel care percep imaginea celuilalt. Corect ar fi să spun că percep nu o imagine, ci mai multe. Pe de altă parte, eu nu sunt un receptor pasiv al unor mesaje, ci contribui la rândul meu, într-un fel sau altul, la percepție. Astfel, imaginile pe care mi le fac despre celălalt sunt, într-o anumită măsură, construite de mine însumi. Așa stând lucrurile, eu – și când spun eu mă gândesc aici la un actor politic, fie el un partid, un stat sau o altă organizație – pot construi despre celălalt imagini diferite, fără ca celălalt să se fi schimbat: astăzi o imagine cu înfățișare de aliat, mâine una cu aspect de inamic.

Obiectul acestui studiu îl reprezintă, așadar, nu inamicul și aliatul „în realitate”, ci felul în care noi ne formăm imaginile despre inamic sau aliat, modul în care le studiem și, nu în ultimul rând, le manipulăm. Vom vedea că, pusă pe acest teren, expresia „inamicul aliat” nu mai este atât de contradictorie. Imaginea inamicului devine compatibilă cu cea a aliatului, deoarece în construcția acestor imagini nu mai operează doar bunul-simț. Uneori, acesta este înlocuit de imperativul ideologic, care forțează construcția unei anumite imagini asupra alterității. Sub impulsul factorului ideologic, celălalt poate avea când imaginea prietenului, când pe cea a dușmanului.

Pentru a fi precis până la capăt, voi adăuga aici că mă interesează să studiez felul în care, în vremea regimului comunist, imaginile asupra trecutului au fost manipulate ideologic. Manipularea a avut loc în așa fel încât un anumit stat sau popor a fost prezentat, în funcție de oportunitatea politico-ideologică a momentului, când ca aliat, când ca inamic.

Din câte îmi este cunoscut, studiul relațiilor internaționale – din perspectivă politologică – s-a ocupat până în prezent de felul în care, în perioada războiului rece mai ales, a funcționat mecanismul imaginilor asupra inamicului și aliatului în Vestul Europei și în Statele Unite ale Americii. Voi prezenta în continuare, pe scurt, câteva din încercările de teoretizare din această perspectivă (în capitolul 2). Voi încerca, apoi, o prezentare a felului în care imaginile asupra inamicului și aliatului au funcționat în spațiul comunist, mai ales în România. Deoarece pentru această zonă lucrurile au fost încă insuficient explicate, voi recurge la un studiu de caz: felurile contradictorii în care istoriografia românească, inclusiv cea din perioada comunistă, a prezentat un episod din timpul primului război mondial (în capitolul 3). Deși mă voi limita aici la analiza unui singur caz de manipulare a imaginilor inamicului și aliatului, consider că acesta este cât se poate de relevant pentru a înțelege felul în care factorul ideologic influențează construcția imaginilor asupra relațiilor internaționale.

2. Despre teoria imaginilor asupra inamicului și aliatului

2.1. Războiul rece și „imaginile simetrice”

Operarea cu imagini în studiul relațiilor internaționale a cunoscut mai multe forme. Una dintre ele este cea care utilizează conceptul de „imagini în oglindă” sau „imagini simetrice” (în engleză: „mirror images”). Ea s-a dovedit extrem de fertilă în perioada războiului rece, când a fost folosită pentru a descrie relațiile ostile dintre Statele Unite ale Americii și Uniunea Sovietică. Teoria imaginilor în oglindă își propunea să analizeze relațiile internaționale în general, cele americano-sovietice în special, pornind de la prezumția că popoarele celor două state au ajuns să aibă atitudini reciproce similare. Fiecare credea despre sine că este plin de calități, că iubește pacea și respinge războiul, pe când celălalt era reprezentat ca imperialist, agresiv, brutal, inuman, războinic, neîncrezător și mincinos. În opinia fiecăreia dintre părți, cealaltă acumula toate caracteristicile negative, blamabile: celălalt era considerat agresor; guvernul celeilalte părți era cel care își exploata și își dezinforma propriul popor, care nu era nicidecum solidar cu regimul; celălalt nu era credibil; politica celuilalt depășea limitele normalității, ba chiar friza nebunia (Brofenbrenner: 325).

James E. Dougherty și Robert L. Pfalzgraff, autori ai unui foarte cunoscut manual de teoria relațiilor internaționale, care au analizat teoria imaginilor simetrice, consideră că relativizarea absolută pe care o provoacă imaginile simetrice ridică serioase piedici în calea cunoașterii relațiilor internaționale. Piedicile ar apărea din cauza distorsiunii imaginilor, provocată tocmai de acea relativizare extremă. Conform celor doi autori americani, imaginile distorsionate ar crea o serie de confuzii, precum:

- „diminuarea drastică a posibilității noastre de a distinge între valorile sociale și politice ale celor două părți” (altfel spus, ne-ar fi indiferent că uneia dintre părți îi sunt specifice valorile democratice, pe când celeilalte părți îi sunt specifice valorile și practicile totalitare);
- „imposibilitatea distribuirii către oricare dintre cele două părți a rolului de agresor” (de fapt, noțiunea însăși de agresor își pierde orice sens, în această optică);
- „imposibilitatea distribuirii responsabilității pentru producerea de tensiuni internaționale, din moment ce amândouă părțile au dreptate”. (Dougherty, Pfalzgraff: 276)

Această variantă a teoriei imaginilor în oglindă, care relativizează în mod absolut lucrurile, induce ideea că ambele părți au în mod egal dreptate. Din punct de vedere logic, însă, ideea nu are sens: a afirma că amândouă părțile aflate în conflict au dreptate e la fel de adevărat cu a spune că nici una dintre părți nu are dreptate (Dougherty, Pfalzgraff: 276-277).

2.2. Imaginile ca instrumente ale politicii externe

În toată disputa privind „imaginile simetrice”, așadar în plin „război rece”, în anul 1970, apărea cartea lui Robert Jervis despre *Logica imaginilor în relațiile internaționale*. Cartea lui Robert Jervis are un rol important din perspectiva care

ne interesează aici. Încă de la prima frază, din *Introducere*, autorul își avertizează cititorii că

„subiectul acestei cărți este un aspect al politicilor internaționale încă puțin luat în considerare și anume căile prin care statele pot controla imaginile pe care alte state le au despre ele și cum, în felul acesta, pot exercita influență fără a plăti costurile mari ale modificării propriilor politici majore”. (Jervis: 3)

Asupra importanței imaginilor pe care actorii relațiilor internaționale și le fac unii asupra altora, Robert Jervis nu are nici o îndoială. El oferă câteva exemple concrete, pentru a ilustra rolul unor astfel de imagini în luarea deciziilor de politică externă. Unul dintre ele este cel relatat în continuare. În octombrie 1962, în plină „criză a rachetelor”, administrația americană a reușit să modifice imaginea pe care URSS o avea asupra SUA. URSS a început să perceapă imaginea unui adversar care nu va renunța cu nici un preț la a ține rachetele nucleare rusești departe de Cuba. Costurile mari pentru URSS, pe care le presupunea această atitudine americană, au condus în timp la o modificare a politicilor sovietice față de înarmarea nucleară (Jervis: 5).

De multe ori, conchide Robert Jervis,

„imaginea unui stat poate contribui în mod decisiv la atingerea de către acel stat a scopurilor sale. Propagarea unei imagini dorite poate fi adeseori mai eficientă decât creșterea puterii militare sau economice. Din contră, o imagine nedorită poate aduce costuri ce nu pot fi compensate prin folosirea formelor obișnuite de putere și poate constitui un handicap aproape imposibil de înlăturat”. (Jervis: 6)

În jocul acesta al proiectării imaginii proprii și al percepției imaginii celuilalt, esențiali sunt, crede Jervis, doi parametri: *semnalele* și *indiciile*. Semnalele sunt acele informații despre sine însuși, pe care un stat le lansează în mod deliberat. Indiciile, în schimb, sunt informațiile pe care adversarul sau partenerul le „citește” sau le descifrează, fără ca acestea să fie transmise deliberat. Atât semnalele, cât și indiciile pot fi manipulate, astfel încât un stat să le „vândă” celorlalte imaginea despre sine pe care o dorește și care îi aduce un maxim de foloase.

Robert Jervis conceptualizează imaginile nu la nivelul studierii relațiilor internaționale, ci la acela al practicii politice. Pentru el imaginile nu sunt doar „constructe” cognitive, ci sunt, înainte de toate, un fel de unelte sau arme, pe care statele le folosesc spre a-și atinge scopurile externe. Altfel spus, sunt instrumente ale politicii externe.

2.3. O abordare psihologizantă a imaginilor asupra relațiilor internaționale

Charles W. Kegley și Eugene R. Wittkopf, doi profesori americani, primul la *University of South Carolina*, celălalt la *Louisiana State University*, au încercat o explicare diferită a imaginilor asupra relațiilor internaționale, pornind de la geneza psihologică a acestora. Ei consideră că imaginile apar la nivel individual și își au sursa în ceea ce „mintea noastră învață să selecteze, să-și reprezinte și să filtreze din lucrurile pe care le percepe” (Kegley, Wittkopf: 14). Factorii care ar

influența formarea imaginilor asupra politicului în general, asupra relațiilor internaționale în particular, ar fi, în opinia celor doi autori: predispozițiile psihice specifice personalității, ca rezultate ale experiențelor din copilărie (cum ar fi, de exemplu, încrederea sau neîncrederea); ceea ce ne-au învățat părinții, profesorii și cei apropiați, încă din copilărie, să gândim asupra relațiilor internaționale; aceste lucruri sunt expresia valorilor specifice sistemului nostru cultural (de exemplu toleranța sau intoleranța); felul în care am înțeles istoria lumii, influențat de profesorii din școală și de cărțile pe care le-am citit; opiniile asupra diferitelor probleme internaționale, pe care ni le formăm împreună cu persoanele cu care intrăm cel mai adesea în contact, precum prietenii apropiați; opiniile exprimate de diferiți oameni politici și de experți pe care îi respectăm; poziția noastră și rolul pe care îl jucăm în societate (de exemplu, student, funcționar, întreprinzător, diplomat etc). (Kegley, Wittkopf: 14-15)

Pornind de la aceste variabile, Charles W. Kegley și Eugene R. Wittkopf ajung să distingă existența a trei mari imagini asupra lumii, care au determinat abordări distincte ale relațiilor internaționale. Acestea ar fi imaginea idealistă asupra lumii, cea realistă și imaginea lumii ca interdependentă complexă.

Imaginea idealistă, reprezentată de nume precum Alfred Zimmern, Norman Angell sau – mai ales – Woodrow Wilson, se întemeiază pe o serie de convingeri, care, în enumerarea celor doi autori americani, ar fi (Kegley, Wittkopf: 20):

- „Natura umană este în mod esențial bună sau altruistă, iar oamenii ar fi, din această pricină, capabili să se ajute reciproc și să colaboreze.”
- „Oamenii ar fi preocupați în mod fundamental de binele celorlalți, fapt care face posibil progresul.”
- „Formele rele de comportament uman sunt determinate nu de oameni răi, ci de instituții defectuoase și de acele aranjamente structurale care îi fac pe oameni să acționeze egoist și să își facă rău reciproc, inclusiv prin război.”
- „Războiul nu este inevitabil și frecvența apariției sale poate fi redusă prin suprimarea instituțiilor care îl fac posibil.”
- „Războiul este o problemă internațională, care poate fi controlată mai degrabă prin străduințe colective sau multilaterale decât prin efort național.”
- „Societatea internațională trebuie să se reorganizeze ea însăși, pentru a elimina acele instituții viciate, care fac posibil războiul.”

În funcție de accentul pus pe una sau pe alta dintre convingerile enumerate, imaginea idealistă poate avea forme diferite, precum moralismul, optimismul sau universalismul.

Imaginea realistă, reprezentată, între alții, de E. H. Carr, Reinhold Niebuhr, George F. Kennan, Hans J. Morgenthau și Henry A. Kissinger, s-ar întemeia pe un alt set de credințe (Kegley, Wittkopf: 23):

- „Istoria ne arată că oamenii sunt în mod natural păcătoși și slabi.”
- „Dintre toate păcatele omenești, cel mai puternic și periculos este pofta instinctivă de putere, manifestată prin dorința de a-i domina pe ceilalți.”

- „Eliminarea instinctului puterii este o aspirație utopică.”
- „Relațiile internaționale sunt o «duptă a tuturor împotriva tuturor».”
- „Obligația primordială a unui stat este de a promova „interesul național”, definit ca o acumulare de putere. Toate celelalte scopuri trebuie să-i fie subordonate acestuia.”
- „Natura sistemului internațional face necesară acumularea de capacități militare în cantitate suficientă, încât să descurajeze atacurile potențialilor inamici.”
- „Pentru securitatea națională, problemele economice sunt mai puțin importante decât cele militare. Economia este importantă doar ca mijloc de acumulare a puterii și a prestigiului.”
- „Aliații trebuie să contribuie la capacitatea unui stat de a se apăra, însă nu trebuie pus prea mare preț pe loialitatea lor.”
- „Autoprotecția nu trebuie încercinată niciodată organizațiilor internaționale sau dreptului internațional.”
- „Deoarece toate statele tind spre maximizarea puterii, stabilitatea rezultă din echilibrul puterilor, stimulat de sisteme flexibile de alianțe.”

În sfârșit, imaginea interdependenței complexe, reprezentată între alții de Robert O. Keohane și Joseph S. Nye, este o imagine sistemică holistă, care dezvoltă tradiția idealistă a studiilor asupra relațiilor internaționale (Kegley, Wittkopf: 33). Ea se întemeiază pe următoarele principii:

- Politicile internaționale reprezintă suma părților aflate în interacțiune în interiorul „societății globale”. Aceste părți nu sunt doar statele, ci și actorii nonstatali.
- Problemele de securitate națională nu sunt singurele probleme importante care sunt avute în vedere în procesul de luare a deciziilor de politică externă.
- Forța militară nu este singurul și nici cel mai important mijloc de a exercita influență în relațiile internaționale.
- Instituțiile internaționale joacă un rol important în politicile mondiale.

La felul în care Charles W. Kegley și Eugene R. Wittkopf aplică noțiunea de imagine pot fi aduse mai multe obiecții. Prima este legată de însuși referentul noțiunii, adică de lucrul pe care noi – sau cercetătorii – ni-l reprezentăm prin intermediul imaginilor. În unele locuri, cei doi autori vorbesc de „imagini asupra lumii”, în altele de „imagini asupra relațiilor internaționale” sau de „imagini asupra politicilor mondiale”, fără a face explicit distincție între acestea. Ele, însă, nu pot fi confundate, căci una înseamnă imaginea asupra lumii în ansamblu și cu totul altceva imaginea asupra politicilor internaționale. Politicile internaționale se pot desfășura la nivel global, însă ele nu acoperă nicicum lumea în ansamblu. E vorba, așadar, de o confuzie între obiectele imaginilor și, prin aceasta, de o inconsecvență în folosirea conceptului.

Folosirea variabilei psihologice în clasificarea abordărilor asupra relațiilor internaționale este și ea discutabilă. Înainte de toate, ea are în acest domeniu o aplicabilitate cât se poate de limitată. A folosi această variabilă presupune a analiza amănunțit structura personalității fiecărui autor care s-a ocupat de

studierea relațiilor internaționale. Dezideratul, pe cât de seducător din punct de vedere teoretic, devine imposibil atunci când încercăm să-l punem în aplicare. Lipsa accesului direct la persoanele autorilor îngustează simțitor posibilitățile noastre de a-i analiza psihologic. Ceea ce noi avem la dispoziție – și ceea ce ne interesează, în ultimă instanță – sunt textele acestor autori și nu biografiile lor. Ar fi greșit să întreprindem analiza structurii psihice a autorilor prin investigarea numai a textelor pe care le-au scris.

Pe de altă parte, presupunând că totuși variabila psihologică a imaginilor asupra relațiilor internaționale ar fi relevantă, este greșit să considerăm, așa cum fac cei doi autori, că ea este singura ce merită luată în considerare. Printre convingerile pe care se întemeiază construcția diferitelor imagini, multe sunt de natură ideologică. Ele nu pot avea decât în mod incidental legături cu structura psihică a autorilor, legături care, oricum, sunt greu, poate imposibil de dovedit.

2.4. Imaginile asupra lumii ca mari teorii ale relațiilor internaționale

Uneori, conceptele „imagine” și „teorie” devin intersanjabile. Acest lucru se petrece mai ales în ultima vreme, de când principiile constructivismului social s-au instalat în diferite domenii ale cunoașterii, inclusiv în studiul relațiilor internaționale. Din perspectivă constructivistă, imaginile și teoriile sunt constructe teoretice. În studiul relațiilor internaționale se poate întâmpla ca ele să aibă conținuturi asemănătoare, dacă nu chiar identice.

Un exemplu al acestui fel de a vedea lucrurile ne este oferit de Gert Krell, fost profesor la Universitatea din Frankfurt am Main, în cartea sa *Weltbilder und Weltordnung* (Imaginile asupra lumii și ordinea mondială)¹. El definește imaginile asupra lumii în felul următor:

„Prin imagini asupra lumii (Weltbilder) nu înțeleg fotografii ale globului nostru terestru, chiar dacă aici e vorba și de globalizare. Înțeleg prin ele constructe de raționamente științifice generale, despre ceea ce am putea numi, împreună cu Faust al lui Goethe, rostul lumii. Aici nu este vorba, desigur, despre rostul fizic al lumii, ci despre miezul politicii, în cazul nostru despre miezul relațiilor internaționale și al ordinii mondiale.”²

Pentru a explica mai amănunțit ce înțelege prin aceste imagini asupra lumii, profesorul german ne spune ce ce poate fi înlocuit eventual acest concept:

„În loc de imagine asupra lumii (Weltbilder), puteți spune și mare teorie (große Theorie), mod de gândire (Denkweise), tradiție teoretică (Theorietradition) sau școală (Schule), deși îmi este cât se poate de clar că, la o analiză comparativă riguroasă, conceptele amintite nu sunt complet sinonime.”³

Aceste mari teorii, care pornesc fiecare de la un anumit set de principii și explicații asupra rostului lumii, au rolul de a ne orienta cunoașterea, de a o structura și, în ultimă instanță, de a o face posibilă. Efectele utilizării marilor

¹ Gert Krell, *Weltbilder und Weltordnung. Einführung in die Theorie der Internationalen Beziehungen*, ediția a III-a, Nomos Verlagsgesellschaft, Baden-Baden, 2004 (prima ediție: 2000).

² Ibidem, p.

³ Ibidem, p.

teorii asupra studierii și cunoașterii relațiilor internaționale sunt explicate de același Gert Krell:

„Marile teorii ale relațiilor internaționale formulează supoziții generale despre actorii cei mai importanți, despre scopurile și preferințele lor, ca și despre calitatea și structura contextului în care acționează acești actori, despre forțele centrale ce impulsionează politica internațională, despre problemele ei fundamentale și perspectivele ei de dezvoltare. Ele sunt ca niște năvoade mari cu ochii rari, care organizează și prestructurează, fiecare în felul său propriu, nesfârșitul ocean de fapte și posibilități.”¹

2.5. Alte constructe teoretice întemeiate pe conceptul de imagine

Conceptul de „imagine” nu este o „invenție” a științelor politice și cu atât mai puțin a studiului relațiilor internaționale. El a fost și este încă utilizat cu succes în alte domenii ale cunoașterii. Voi evoca aici câteva exemple din disciplinele socio-umane, precum semiotica, istoria, antropologia și filosofia, fără a avea nicidecum pretenția unei enumerări exhaustive.

În **semiotică**, știință ce se ocupă de problemele producției de semne și ale relațiilor dintre semne în procesele de comunicare, imaginile poartă o denumire specifică: *iconi*. În privința relevanței problemei *imaginilor* sau *iconilor* s-au confruntat două poziții radical opuse, cea a lui Charles Morris și cea a lui Umberto Eco. Pentru Charles Morris, autor al unei lucrări privind *Fundamentele teoriei semnelor*, apărută în 1938, *iconii* intră în categoria semnelor, alături de *simboluri*, de exemplu, și ei constituie obiect de analiză pentru știința semanticii. Charles Morris consideră că imaginile – sau iconii – au aceleași trăsături, aceleași caracteristici cu obiectele sau faptele reale pe care le întruchipează. Trăsăturile respective ar exista independent de observator, adică ar avea o existență obiectivă (Morris, 2003: 62-63). Împotriva acestei idei se pronunță Umberto Eco. În al său *Tratat de semiotică generală*, semioticianul italian consideră că definirea imaginii – sau a iconului – prin aceea că ar avea aceleași proprietăți ca și denotații săi este tautologică (Eco, 1982: 255). Semnele iconice, crede Eco, nu au aceleași proprietăți fizice cu obiectul, căci, dacă ar fi așa, am avea de-a face fie cu obiectul însuși, fie cu duplicate ale acestuia. Imaginile pot cel mult să stimuleze o structură perceptivă *asemănătoare* obiectului imitat. Stimularea poate să fie de tip grafic, sinestezic, de felul stimulărilor surogat etc. În toate aceste cazuri, stimularea se produce pe baza unei învățări anterioare. Așadar, legătura dintre obiect și imaginea sa se face pe baza unei *convenții culturale*. Același obiect poate fi reprezentat prin imagini diferite, într-un spațiu cultural sau în altul, așa cum aceeași imagine poate reprezenta obiecte diferite, de la o cultură la alta.

Istoriografia operează și ea cu „imagini”. Există filosofi și teoreticieni ai istoriei care consideră că istoricii produc mai degrabă *imagini* asupra trecutului decât reconstituiri fidele ale acestuia. Unul dintre aceștia, Hayden White, în cartea sa *Metahistory*, a încercat să explice imaginarul istoric analizând diferite moduri de construcție a textelor produse de istorici. El consideră că orice prezentare istorică, orice imagine asupra trecutului, presupune existența mai

¹ Ibidem,

multor operații, conștiente sau nu. Acestea sunt: cronica (selectarea și ordonarea cronologică a „faptelor”); fabula (identificarea unei structuri, cu deschidere, desfășurare și încheiere); structurarea narativă; argumentarea formală; implicarea ideologică (White, Hayden, 1994: 19). Structurarea narativă, explicarea formală și implicarea ideologică au, fiecare, mai multe forme. Prin combiarea lor, fiecare istoric obține un stil propriu al imaginii pe care o proiectează asupra trecutului (White, Hayden, 1994: 48). Un alt istoric, Lucian Boia, consideră că felul în care ne imaginăm trecutul este influențat de un fel de tipare imaginare, pe care le numește arhetipuri. El "deucează" opt astfel de imagini sau structuri arhetipale, care ar acoperi modurile în care oamenii și-au imaginat lumea în decursul evoluției istorice (Boia, 2000: 29-35): conștiința unei realități transcendente; dublul (moartea și viața de apoi); alteritatea; unitatea; actualizarea originilor; descifrarea viitorului; evadarea; lupta (și complementaritatea contrariilor).

În timp ce istoriografia operează cu mișcarea, transformarea sau succesiunea în timp a imaginilor, **antropologia** surprinde structurile permanente ale imaginarii. Domeniul antropologiei care studiază imaginile se numește "imagologie". Diferite abordări recente consideră imagologia drept "un demers cu statut interdisciplinar, la granița dintre literatura comparată, istorie, antropologie și psihologie". Termenul "imagologie" ar avea două sensuri, unul restrâns și altul larg. În sens restrâns, imagologia "se ocupă cu studiul imaginilor pe care și le fac popoarele despre sine (autoimagini) sau despre alte popoare (heteroimagini)" (Iacob, 2003: 27).

Imaginile pe care și le formează indivizii sau grupurile umane despre alte culturi sau popoare sunt influențate de diferiți factori, precum cultura mediului propriu (folclor, educație, religie), experiențele prin care au trecut, interesele proprii. Rezultatele studiilor realizate de antropologi în domeniul imagologiei au condus la o lărgire a orizontului tematic și teoretic al analizelor dedicate relațiilor internaționale. Mai cu seamă analiza politicilor externe a profitat de pe urma acestei infuzii, prin luarea în considerare a rolului pe care imaginile îl joacă în procesele de luare a deciziilor.

Mai mult decât atât, în zona de interferență a celor două discipline a apărut una nouă, cea a **antropologiei relațiilor internaționale**, care are drept principal scop tocmai studierea efectelor produse de stereotipurile culturale asupra raporturilor dintre actorii internaționali. Stereotipurile culturale nu sunt specifice doar societăților primitive, ci ele sunt la fel de frecvente în lumea contemporană, în care suntem asaltați de o cantitate uriașă de informații. În viața cotidiană sau în activitatea profesională, noi trebuie să prelucrăm aceste informații multiple, iar pentru a le putea prelucra, operăm selecții în funcție de schemele mentale preexistente. Reținem informațiile care corespund acestor scheme și le respingem pe cele care nu se potrivesc prejudecăților și credințelor noastre (Conover, Feldman, 1984, 95-124; Dougherty, Pfalzgraff: 275). Selecțiile de care vorbeam fac posibilă propria noastră adaptare și, în ultimă instanță, viața socială. Dar ele au și un alt efect: departe de a demonta stereotipurile, ele contribuie la consolidarea lor.

Unii **filosofi** consideră imaginea drept produs al imaginației, al unui proces complex definit prin verbul „a imagina”. Pe de altă parte, imaginile ar popula un domeniu aparte, denumit „domeniul imaginarului”. Henri Bergson, de exemplu, abordează problema imaginii într-o discuție despre memorie, în cartea sa *Materie și memorie* (Bergson, 1996). Memoria ar fi, pentru Bergson, un proces complex, ce operează cu două tipuri de amintiri, fiecare din ele fiind, totodată, etape ale procesului: amintirea-pură și amintirea-imagine. Lucrurile și faptele din trecutul nostru ar exista în mintea noastră ca amintiri pure, dar noi nu le putem evoca decât ca amintiri-imagini. A imagina este, totuși, o funcție distinctă a minții omenești. Ea doar este pusă în lucru în procesul rememorării, pentru a da o formă amintirilor (Bergson, 1996: 119). Ceea ce înțelege Bergson prin conceptul de imagine este aici mai puțin rezultatul ficțiunii, cât un efect al punerii în lumină, al vizualizării, al aducerii din zona confuzului și nedefinitului în zona clarului și definitului.

Dimpotrivă, pentru Jean-Paul Sartre, autor al unei cărți despre *Imaginar* (Sartre, 1986), a imagina înseamnă a face prezente lucrurile absente, însă nu acele lucruri absente care au fost odată prezente și care pot fi actualizate prin amintiri. E vorba mai degrabă de acele lucruri care nu au existat și nu există în realitate, pe care le inventăm, din diferite motive. Atunci când motivul îl constituie o interdicție și dorința de a o ocoli, imaginația capătă, la nivel individual, un caracter patologic, fiind întruchipată de halucinație. Ceea ce este halucinația la nivel individual, ar fi obsesia la nivel colectiv. Și pentru Sartre, imaginea ar fi rezultatul acțiunii de a imagina, însă aceasta din urmă ar avea un caracter magic, de „incantație”, prin care urmărim să luăm în posesie obiectul pe care îl dorim, iar în acest scop îl facem să „apară” (Sartre, 1986: 239).

Rezumând oarecum opiniile celor doi filosofi citați mai sus, Paul Ricoeur, în cartea sa *Memoria, istoria, uitarea*, consideră că imaginația are mai multe funcții (Ricoeur, 2001: 73): ostensivă (aceea prin care ceva – real sau fictiv – este oferit privirii, este arătat, este făcut să se vadă); ficțională (aceea de a „construi” lucruri care nu-și află corespondentul în ceea ce se presupune a fi realitatea); halucinatorie. Cea care ne interesează aici este, fără îndoială, prima dintre aceste funcții, cea ostensivă, dar și cea de-a doua, cea ficțională. Ambele sunt implicate în construirea imaginilor asupra aliatului și inamicului.

Distincția tradițională între imaginație și cunoaștere rațională, care le separa în mod net pe cele două, făcându-le chiar incompatibile, a fost demult depășită. Astăzi, dimpotrivă, imaginația nu mai este privită ca un adversar sau un obstacol al cunoașterii raționale, ci ca un aliat al acesteia. Ea este nelipsită în orice demers științific, fapt observat, între alții, de un filosof al imaginilor, Jean-Jacques Wunenburger:

„putem stabili că raționalitatea științifică este adesea aliata imaginației, că imaginile intervin în fiecare etapă a itinerarului științific, în stabilirea faptelor, în jocul ipotezelor, în modelizări și interpretări și, în sfârșit, în difuzarea rezultatelor cercetării”. (Wunenburger: 285-286)

Ca și în alte domenii, studierea relațiilor internaționale pretinde că se întemeiază pe fapte. Aceasta este o aserțiune emisă sau subînțeleasă de majoritatea cercetătorilor domeniului. Ar fi greșit, însă, să credem că înțelegerea

relațiilor internaționale constă într-o simplă acumulare cantitativă de fapte, într-un fel de colectare a lor. Cunoașterea relațiilor internaționale, ca orice demers de cunoaștere socială, nu este un act pasiv. Cercetătorul nu este un fel de bazin gol, în care faptele urmează să intre așa cum sunt ele „în realitate”. Dimpotrivă, cercetătorii procedează întotdeauna la o selecție a faptelor, pentru ca apoi să le restructureze într-o construcție anume, pe care o denumesc rațională. Atât selecția faptelor, cât și restructurarea lor depind de profilul cognitiv al fiecăruia, care, fără a fi numai acest lucru, este și o expresie a imaginației. Astfel, imaginația se interpune între ceea ce am putea denumi "realitatea" relațiilor internaționale și modul în care ne reprezentăm această "realitate". Ea are, așadar, un rol mediator. Fără propria noastră imaginație, care structurează cunoașterea, percepția faptelor ar avea un caracter haotic (Farrell, Smith: VI).

Putem cădea de acord asupra faptului că imaginația distorsionează realitatea, însă atunci va trebui să fim de acord și că nu e posibilă cunoașterea fără imaginație. Ea dă sens faptelor investigate. În aceasta constă, de fapt, atât inevitabilitatea, cât și funcționalitatea ei. În domeniul relațiilor internaționale, acest fapt a fost scos în evidență, între alții, de James Rosenau, atunci când arăta că, dacă un observator încearcă să înțeleagă universul fenomenelor specifice relațiilor internaționale,

„el trebuie să selecteze faptele din lumea reală, dar procedând astfel, el o distorsionează. Se vede nevoit să folosească unele metode, pentru a înțelege adevărul politicii mondiale, dar în felul acesta adevărul devine unul subiectiv”. (Rosenau: 295)

Prin urmare, orice încercare de a analiza, explica și înțelege relațiile internaționale are o pronunțată doză de subiectivitate. Modulurile diferite de înțelegere și prezentare a relațiilor internaționale în ansamblu sau doar a unor segmente ale acestora – precum războiul, inamicii, aliații etc. – reprezintă, de fapt, imagini alternative asupra acestui domeniu. În studiul de caz pe care îl întreprind în continuare voi evidenția rolul pe care îl poate avea factorul ideologic în construcția imaginilor asupra războiului.

3. Construcția aliatului și a inamicului în România: studiu asupra unui caz din istoriografia comunistă

3.1. Aliatul mort, înviat, inventat

Una dintre temele intens exploatate în studiul relațiilor internaționale este conflictul și mai ales forma extremă a acestuia, războiul. Tema aceasta a captat adesea și atenția istoricilor. Invariabil, asupra unuia și aceluiași eveniment, istoricii ne oferă explicații diferite. Felul în care un istoric descrie și explică un conflict este diferit de modul în care o face altul. Fiecare dintre ei proiectează – sau construiește – o imagine proprie asupra aceluiaș fenomen. Diferențele dintre aceste imagini țin de personalitatea autorului (istoricului), de structura sa psihică, de pregătirea sa, de lecturile pe care le-a făcut, de felul în care selectează documentele pe care le consideră relevante, de scopurile pe care le urmărește, de presiunile la care este supus, de orientarea sa ideologică, de valorile morale,

de metoda de cercetare pe care o folosește, de strategia discursivă prin care își construiește textul și de mulți alți factori. Astfel, ceea ce un istoric denumesc inamic, atunci când scrie despre un război, un altul poate să descrie drept aliat.

Pentru istoricii din perioada comunistă, presiunea ideologică a fost enormă. Ea s-a manifestat direct și brutal. De-a lungul întregului interval de timp, cât a durat regimul comunist, un întreg aparat de propagandă, format din „academii”, „școli” și „cabinete” de partid, din structuri ierarhizate alcătuite din secretari și instructori, s-au străduit să anuleze autonomia cercetătorilor. Istoricii erau obligați să devină simple instrumente propagandistice ale regimului. Mecanismele acestei aserviri au fost diverse, de la răspândirea de texte pronunțat ideologizate în publicațiile „științifice”, până la întemnițarea celor care nu se conformau modelului. În analiza sa despre *Politică și istorie*, Vlad Georgescu amintește, între multe alte cazuri, publicarea în principala revistă de istorie a anilor 1950, „Studii”, a unor texte prin care erau explicate în amănunt ideile transmise dinspre partidul comunist (pe-atunci se numea Partidul Muncitoresc Român). În 1952, de exemplu, în urma unui congres al P.M.R., rolul istoricului și al disciplinei sale era explicat tranșant: „știința istorică face parte integrantă din frontul ideologic de luptă al partidului” (Georgescu, 1991: 19). Misiunea istoricilor era de a nara trecutul în conformitate cu o schemă simplă și în acord cu scopurile politice de moment (Boia, 1999, p. 82-101).

Calitatea de inamic sau cea de aliat aveau o legătură destul de slabă cu felul în care se desfășuraseră evenimentele pe care istoricii le descriau. De fapt, nu aveau de-a face nici cu felul în care istoricii ar fi vrut să descrie lucrurile. Căci nu ei stabileau cine a fost, într-o anumită împrejurare din trecut, inamicul sau aliatul. De acest lucru se îngrijea sistemul politic. Ceea ce îi rămânea de făcut istoricului era să preia acel construct teoretic, ce-i venea gata fabricat dinspre zona politicului. Sistemul politic, prin aparatul său propagandistic, era cel care decreta cine au fost în trecut aliații și cine au fost inamicii, în funcție de cine erau prietenii și dușmanii în acel moment.

Aflați sub control politic și ideologic, istoricii din perioada comunistă puteau scrie doar ceea ce li se permitea de către autorități. Pentru autoritățile comuniste – cel puțin până prin anii '70 – a scrie că rușii au fost cândva inamicii românilor ar fi echivalat cu un sacrilegiu. Comunismul s-a instalat în România prin contribuția masivă a Uniunii Sovietice, la sfârșitul unui război în care aceasta a învins Germania. După o logică specifică propagandei comuniste, Uniunea Sovietică și, prin extensie, Rusia au fost dintotdeauna aliații României. Rușii erau prezentați ca cei mai buni prieteni ai românilor. Germanii, în schimb, adică cei care îndrăzniseră să devină inamicii marii Uniuni Sovietice în ultimul război mondial, nu puteau fi decât inamicii dintotdeauna ai românilor. Istoricii trebuiau să-și însușească această idee, indiferent de documentele pe care le găseau. Dacă existau documente care o contraziceau, ele trebuiau ignorate. Situațiile complicate din trecut trebuiau simplificate: cine ne este acum prieten, ne-a fost aliat întotdeauna, iar cine ne e inamic în prezent, acela s-a purtat dușmănos față de noi în toate timpurile!

Atitudinea aparatului comunist de propagandă și implicit a istoricilor din România față de Rusia sau Uniunea Sovietică nu a fost constantă. Ea a oscilat

împreună cu scopurile politice ale regimului comunist și cu preferința pentru unele sau altele dintre temele istoriografice. „Nimic mai imprevizibil ca trecutul”, afirmă Alexandru Zub, referindu-se la permanenta schimbare de optică istoriografică din perioada comunistă (Zub, 2000: 108).

Astfel, anii 1950 au fost martorii „rusolatriei” (Georgescu, 1991: 31), o atitudine de idolatrizare a Rusiei, mai ales sub înfățișarea ei sovietică. Propaganda oficială considera Uniunea Sovietică drept cel mai mare prieten și, uneori, protector. Unul dintre istoricii ideologi ai epocii, generalul Zaharia, scria în 1955 despre „eliberarea” poporului român de către Uniunea Sovietică, pe care o definea, folosind o formulă răspândită pe la manifestațiile muncitorești, drept „bastion al păcii și socialismului”, a cărui misiune era apărarea întregii lumi de „planurile canibalice ale statelor imperialiste agresoare și ale complicilor lor” (Ibidem: 41). Întreaga istorie a fost reinterpretată în acea perioadă, astfel încât ea să corespundă preceptelor ideologice comuniste, internaționaliste și prosovietice.

Anii 1960, în schimb, prin relativa relaxare ideologică, au marcat în plan istoriografic, după expresia aceluiași Vlad Georgescu, o reinterpretare a adevărilor istorice abia reinterpretate! (Ibidem: 51) Ea a cuprins și problematica istoriei raporturilor româno-ruse, însă aici reinterpretarea a fost mai timidă, rămânând ancorată mai ales în interiorul partidului comunist. Dezbaterea publică a fost evitată, fapt observabil și în felul în care a fost publicată, în 1964, ediția însemnărilor lui Karl Marx despre români. Opiniile antiruse, frecvente în însemnările lui Marx, nu a fost comentată în nici un fel de istoricii care au semnat studiul interductiv al ediției (Marx, 1964). Istoricii se ascundeau în spatele autorității fondatorului unicei ideologii acceptate, singurul căruia îi era permis să afirme că, într-un anumit moment din trecut, rușii au fost inamicii românilor.

Curând avea să intervină, însă, o nouă reinterpretare a trecutului. Anii '70 și '80 ai secolului al XX-lea au fost martorii unei accentuări a caracterului naționalist al ideologiei oficiale din România. Comunismul de factură internaționalistă se dovedise deja falimentar din punct de vedere economic și inacceptabil social. Trebuia găsită o formulă care să salveze regimul totalitar și să relegitimeze dictatura lui Nicolae Ceaușescu. În acest fel a fost adaptată formula național-comunismului, inventată și aplicată deja în alte părți, nu doar în Uniunea Sovietică, ci și în Albania, China, Coreea de Nord (Boia, 1999: 90-101). De fapt, discursul naționalist din ultima perioadă a dictaturii lui Ceaușescu nu a fost inventat. Katherine Verdery ne atrage atenția că el a existat fără întrerupere și, mai mult, s-a aflat într-o permanentă competiție cu discursul marxist și cu alte tipuri de discursuri specifice perioadei totalitare. Ceea ce s-a petrecut în anii '70 și '80 a fost o impunere a discursului naționalist, care a început să le domine pe celelalte, inclusiv pe cel marxist (Verdery, 1994: 102-115).

În acel context, au fost „redescoperiți” autori ale căror texte, scrise și publicate în marea lor majoritate în perioada interbelică, fuseseră marginalizate sau de-a dreptul interzise. Procedul nu trebuie să surprindă. El a fost unul frecvent uzitat de către conducerea partidului comunist. Nu doar în această

etapă, ci și în celelalte faze ale regimului comunist, conducerea partidului unic stabilea care erau operele acceptate și care erau cele proscrișe, așa cum tot ea decidea eventuala trecere dintr-o categorie în cealaltă (Mihalache, 2003: 78). Sunt publicate acum volume întregi semnate de Gheorghe Brătianu (care, de altfel, murise într-o închisoare comunistă), Nicolae Iorga, Vasile Pârvan, A. D. Xenopol etc. Lucrările lor, diferite prin temele abordate, dar și prin perspectivă și metodă, au totuși în comun suflul naționalist specific perioadei în care trăiseră autorii. Datorită acestuia, ei sunt reînviați și chemați să legitimeze noua formulă a național-comunismului.

Granițele dintre etapele descrise succint mai sus nu au fost ferme. Vom observa acest lucru și în studiul de caz de mai jos. Reflexe ideologice dintr-o anumită perioadă se regăsesc uneori în textele istorice din etapa următoare. Unii istorici, educați în perioada stalinistă, își conservă convingerile sau clișeele dobândite atunci și le folosesc în plină perioadă poststalinistă. Pentru ei, tabuurile fixate și conduita prescrisă anterior de aparatul ideologico-politic sunt atât de puternice, spaima în fața posibilelor sancțiuni e atât de mare, încât ei conservă clișeele chiar și după ce partidul comunist renunță la ele.

3.2. O analogie: aliatul inamic al comuniștilor est-germani

Influența exercitată de componenta ideologică asupra formării (sau deformării) imaginilor trecutului, războiului și, implicit, aliaților și inamicilor, poate fi regăsită peste tot în lume. În țările din fostul „lagăr socialist”, însă, ea s-a exercitat cu deosebită forță. Aici, ideologia a fost transformată într-un instrument eficient (unul dintre ele, alături de aparatul represiv și de așa numitul „aparat de partid”), prin care puterea politică – sub forma partidului unic – ținea sub control societatea în general, activitățile intelectuale în special. Valorile ideologice nu mai erau orientative, ele se transformaseră în prescripții și interdicții categorice. La fel de categorice erau interpretările pe care puterea politică le dădea trecutului, în funcție de interesele de moment.

În fosta Republică Democrată Germană, de exemplu, istoriografia a funcționat sub strictă comandă politică. Așa se explică de ce de-a lungul întregii existențe a regimului „democrat-popular”, apoi „socialist”, istoriografia est-germană nu a publicat nici o biografie a lui Hitler (Sabrow, 2004: 155). Inamicul înverșunat al Uniunii Sovietice din timpul celui de-al doilea război mondial a rămas și după moarte dușmanul principal al puterii de la răsărit, cea care controla și proteja guvernul comunist din Berlinul estic. Despre el nu trebuia să se scrie nimic, trebuia înmormântat sub un strat gros de tăcere!

Tot ca urmare a unei interdicții venite din zona politicului, istoricii est-germani nu au scris multă vreme nimic despre Holocaust. Această tăcere a fost cauzată de temerea autorităților comuniste din Berlin că propria lor legitimitate ar putea fi concurată de cea izvorâtă din Holocaust. În optica ideologilor regimului comunist, persecutarea ilegalistilor comuniști și socialiști de către regimul nazist trebuia să treacă în prim-planul atenției, înaintea persecutării evreilor. Abia din anii '70 ai secolului al XX-lea istoricii est-germani au început să scrie despre evrei (Sabrow, 2004: 156).

Rușii au fost tratați de către istoriografia comunistă din RDG într-un mod la fel de ciudat. Ei fuseseră inamicii Germaniei în al doilea război mondial, pentru ca după război să devină aliații Republicii Democrate Germane, unde, de altfel, au și impus un regim comunist. Pentru aparatul de propagandă al RDG, controlat de sovietici, era dificil să abordeze mai vechea problemă a conflictului dintre Uniunea Sovietică și Germania. Prietenia actuală trebuia legitimată prin tradiția prieteniei germano-ruse. Iar dacă o asemenea tradiție nu exista, ea trebuia inventată. Istoricii au fost puși la lucru în acest scop, la fel profesorii de istorie. În 1954, de exemplu, unul dintre responsabilii est-germani cu propaganda prosovietică, A. Schreiner, le dădea dispoziții profesorilor de istorie din universități (într-un text intitulat chiar așa, „Dispoziții pentru manualul universitar de istorie a poporului german”, publicat în „Zeitschrift für Geschichtswissenschaft”) despre cum trebuie să prezinte al doilea război mondial. Ei urmau să relateze pe larg despre „atacurile teroriste barbare ale aviației anglo-americane asupra orașelor Potsdam, Würzburg, Stuttgart, Düsseldorf și a altora”. Dispoziția nu conține, însă, nici o referință la atacurile la fel de barbare întreprinse de trupele sovietice (Sabrow, 2004: 158). Din motive propagandistice, autoritățile comuniste est-germane au decis că Uniunea Sovietică a lipsit de la al doilea război mondial!

În continuare voi prezenta un caz similar, constatat în istoriografia română.

3.3. Germani sau ruși: cine a fost inamicul?

Cazul la care îl voi analiza în continuare se referă la felurile diferite și contradictorii în care a fost relatat de către istorici un episod din timpul primului război mondial. Este vorba de atacul asupra orașului Galați din ianuarie 1918. Asupra aceluși episod există mai multe interpretări istoriografice. Altfel spus, istoricii au construit imagini – sau discursuri – diferite în legătură cu unul și același eveniment. Unele dintre aceste imagini sunt atât de diferite, încât se contrazic până și în legătură cu identitatea actorilor implicați în acel conflict. Dacă, de exemplu, pentru una dintre imagini atacatorii au fost ruși, pentru cealaltă ei au fost germani.

Una dintre imagini a fost creată în perioada imediat următoare războiului și îl are ca principal reprezentant pe Constantin Kirițescu, prin monografia sa dedicată participării României în primul război mondial (Kirițescu 1989, I-II). Celelalte imagini au fost create de istoriografia „oficială” din vremea regimului comunist. Ele sunt reprezentate de câțiva autori pe care îi voi cita ceva mai jos.

Înainte de a prezenta acele imagini istoriografice, mă simt dator să arăt că, atunci când mi-am pus pentru prima dată întrebarea în legătură cu identitatea atacatorilor orașului Galați din ianuarie 1918, am făcut-o pornind de la o plachetă comemorativă. Am identificat acest mic obiect în colecțiile Muzeului de istorie din Galați în anul 1990, de când datează și reproducerea fotografică pe care o prezint în continuare.

Placheta a fost confecționată în amintirea celor petrecute în ianuarie 1918. Este din bronz și are o singură față gravată. Figura centrală o constituie o acvilă, ce ține în ghiare o cruce și un sceptru, acestea fiind încrucișate. Aripile acvilei, desfăcute, ocupă întreaga lățime a plachetei. Pe fundal, se întrevede un șir de coline, la poalele cărora, în dreapta, este figurat portul Galați și Dunărea. În colțul din stânga, jos, pe o ramură de lauri, se află un scut având figurată pe el o ancoră. În fiecare dintre cele patru colțuri ale plachetei se află câte o inscripție: 8 IANUARIE (stânga sus), 1918 (dreapta sus), APĂRĂTORILOR ORAȘULUI GALAȚI (stânga jos) și DIN PARTEA CETĂȚENILOR (dreapta jos).

Întâmplările din ianuarie 1918 de la Galați par să fi avut ceva ecouri în memoria colectivă a locuitorilor orașului. La 7 ianuarie 1919, a avut loc în oraș o ceremonie oficială de comemorare a militarilor români căzuți cu un an înainte („Galații noi”, VI/2, 6 ian. 1919). În martie același an, comandorul Nicolae Rizea, care comandase trupele române în luptele din jurul orașului,

„a cerut Primăriei ca șoseaua și strada Brăilei să fie denumită pe viitor Strada 8 Ianuarie, ziua când luptele au fost mai înverșunate și trupele ruse au fost oprite la porțile orașului” („Galații noi”, VI/58, 2 martie 1919).

Cererea a fost acceptată în principiu de autorități, așa cum reiese din presa vremii, dar se pare că nu a mai fost pusă în aplicare.

În acel context au început și demersurile pentru baterea plachetei comemorative. Încă din anul 1918 s-a constituit un comitet, a cărui misiune era să colecteze fondurile necesare. Dintr-o dare de seamă a comitetului, publicată în ziarul local „Galații noi” (VI/66, 9 martie 1919), aflăm că o parte a sumei colectate a fost destinată baterii de plachete la firma gravorului *M. Carniol-fîul* din București. Cu cealaltă parte trebuiau să fie plătite 5000 de inele. Plachetele urmau să fie distribuite ofițerilor, iar inelele soldaților și gradelor inferioare care participaseră la lupte.

La data consemnării din ziar, plachetele erau deja confecționate, nu însă și inelele, „din cauza lipsei de material”. Vor fi gata peste puțin timp, așa cum

reiese dintr-o scrisoare inedită a unui gălățean, Alexandru Gussi, pe-atunci director general al poștelor la București, trimisă prefectului de Covurlui, Ștefan H. Ștefan:

„Unul din aghiotanții regali mi-a spus ieri (în mod confidențial), că M. S. Regele așteaptă ca să-i ceri D-ta audiență și să-i vorbești de chestia însemnului confecționat pentru a fi distribuit la soldații cari au luptat contra Rușilor cari au atacat Galați”.¹

Așadar, placheta și inelele comemorau luptele duse de militarii români, în ianuarie 1918, împotriva trupelor ruse, care erau aliatele României, dar care au atacat portul Galați.

3.4. Prima imagine: inamicii au fost ruși

În cartea sa despre primul război mondial, Constantin Kirițescu descrie și episodul de la Galați din ianuarie 1918. Prima ediție a cărții a apărut încă în anul 1921, așadar îndată după încheierea războiului, iar a doua ediție, revizuită, deja în 1925. Autorul a „colectat” faptele războiului și le-a descris. Toate luptele se regăsesc în cartea sa, așa încât nu putea să lipsească nici episodul de la Galați. Iată faptele, așa cum le prezintă Kirițescu (Kirițescu 1989, II: 207-211).

România a intrat în război în vara anului 1916, în alianță cu Rusia și împotriva Puterilor Centrale. Din toamna anului 1916 și pînă în vara anului 1917, armatele germane și austro-ungare au reușit să respingă treptat trupele române și ruse, ocupând Muntenia și sudul Moldovei. Situația s-a stabilizat relativ în vara anului 1917, când ofensiva Puterilor Centrale a putut fi oprită la Mărăști, Mărășești și Oituz. Către sfârșitul anului 1917, trupele ruse aflate pe teritoriul Moldovei au intrat într-o rapidă dezagregare, ca urmare a revoluției bolșevice izbucnite în octombrie. Armata a VI-a rusă, aflată pe linia frontului stabilită pe Siret, între Tecuci și Galați, a abandonat în totalitate lupta, și-a părăsit pozițiile și a trecut de partea revoluției. La fel și Corpul al IV-lea de armată siberian, aflat în apropiere de Galați. Retrăgându-se în dezordine de pe linia frontului, exista riscul ca frontul să rămână descoperit pe porțiuni întinse, iar trupele române să fie izolate. Pentru a preveni ceea ce părea a fi o catastrofă, trupele române au primit ordin să stopeze retragerea armatei ruse. Astfel, cei care au fost aliați pînă atunci, au devenit peste noapte inamici.

Pe 7 ianuarie 1918, grupuri de militari ruși din Corpul al IV-lea siberian s-au îndreptat spre Galați, cu intenția de a ocupa orașul. Intenționau să-și formeze acolo o bază, de unde să-și asigure apoi trecerea Prutului în Basarabia. Artileria rusă a început să bombardeze orașul, pentru a facilita intrarea trupelor. Unitățile militare românești, cu efective mult inferioare, dar conduse cu hotărâre de comandorul Nicolae Rizea, comandantul sectorului de front de la Galați, au reușit, după lupte grele în zilele de 7, 8 și 9 ianuarie, să-i înfrângă și să-i dezarmeze pe ruși. În felul acesta, orașul Galați a fost salvat de la o eventuală ocupare, cu toate consecințele neplăcute, mai ales pentru populația civilă, ce puteau decurge din aceasta.

¹ Originalul scrisorii la Muzeul de Istorie Galați, Colecția Ștefan H. Ștefan.

Pentru Constantin Kirițescu, contemporan al evenimentelor și minuțios colecător de amănunte privind istoria primului război mondial, nu încapse nici o îndoială: inamicii din ianuarie 1918 de la Galați au fost ruși. Așa cum am arătat deja, ceastă imagine este anterioară regimului comunist. Ea se plasează în perioada interbelică, când prezentarea Rusiei sau a Uniunii Sovietice ca inamic nu întâmpina nici un obstacol ideologic. Dimpotri.

Această imagine va avea un destin destul de curios. Trecută în umbră în timpul regimului comunist, ea avea să redevină „la modă” spre sfârșitul acestuia, în împrejurări pe care le voi descrie ceva mai jos. Nu înainte, însă, de a prezenta imaginile pe care cominiștii înșiși le-au fabricat în legătură cu „episodul Galați” din ianuarie 1918.

3.5. A doua imagine: inamicii au fost germani

Așadar, în tratarea momentelor sensibile din trecutul relațiilor româno-ruse s-au conturat trei strategii: ignorarea completă a faptelor, „uitarea” lor sau trecerea sub tăcere; prezentarea unor invenții, prin care se putea construi o imagine convenabilă ideologic; interpretarea faptelor într-un mod cât mai vag și confuz, astfel încât să poată fi evitate detaliile supărătoare din punct de vedere ideologic.

Prima dintre cele trei strategii a fost și cea mai răspândită. Atunci când au scris despre primul război mondial, istoricii din perioada comunistă au trecut sub tăcere episodul de la Galați din ianuarie 1918, ca și cum atunci nu s-ar fi întâmplat nimic. Dacă, totuși, momentul acela nu putea fi evitat sub nici o formă, atunci se recurgea la celelalte două strategii, care ofereau câte o imagine asupra inamicului de la 1918.

În fața unei astfel de inevitabilități au fost puși istoricii din vremea comunismului când au trebuit să descrie placheta comemorativă la care m-am referit ceva mai sus. Ea nu putea fi ignorată, mai ales atunci când era vorba de realizarea unui catalog al medaliilor și plachetelor sau de întocmirea vreunui inventar heraldic. Astfel de lucrări – iar chestiunea le era clară până și ideologilor comuniști – trebuiau să fie exhaustive. Ele nu puteau lăsa la o parte nici o medalie sau plachetă dintre cele cunoscute, deoarece în felul acesta și-ar fi pierdut rațiunea de a fi. Soluția, pentru istoricii supuși și controlați de ideologi, era includerea plachetei în listele lor, dar în așa fel încât să respecte canoanele ideologice. Iar în cazul nostru, canonul era: rușii ne-au fost întotdeauna prieteni.

În acest fel au procedat autorii unui catalog de medalii și plachete românești, publicat în anul 1971 (Buzdugan, Niculiță, 1971: 112-113). Aflăm din acel catalog, oarecum cu surprindere, că placheta (pe care am descris-o ceva mai sus) a fost bătută ca omagiu luptătorilor ce s-au jertfit pentru apărarea orașului Galați *împotriva armatelor germane care invadaseră țara*. Altfel spus, autorii albumului considerau că germanii au atacat orașul Galați, iar românii l-au apărat. Inamicii ar fi fost, în acel moment, germanii.

Pentru autorii amintiți, pare a nu avea nici o importanță faptul că evenimentele pe care le evocă placheta s-au desfășurat la o lună și jumătate după semnarea armistițiului de la Focșani (26 noiembrie 1917). Acel armistițiu a marcat încetarea luptelor dintre trupele române și cele germane și a deschis

negocierile pentru semnarea unui tratat de pace. La fel, nu pare să aibe nici o importanță faptul că germanii – despre care ni se spune că invadaseră țara – nu invadaseră nicidecum orașul Galați, ci, în momentul semnării armistițiului, ei s-au oprit la sud de linia râului Siret. Toate acestea nu aveau importanță, deoarece imperativul ideologic pretindea că rușii nu puteau să fi fost inamici. Cum, însă, orașul Galați a fost atacat de cineva, atacatorilor li se atribuie, tot pe cale ideologică, o identitate: cea germană.

3.6. A treia imagine: inamicul absent

Apariția celei de-a treia imagini – cea în care inamicul din ianuarie 1918 este absent – a fost încurajată, probabi, de faptul că pe plachetă nu apare nici o referire explicită la identitatea acestuia. Absența de pe plachetă este, însă, explicabilă, deoarece în momentul baterii și distribuirii ei, adică la un an de la producerea evenimentelor, identitatea inamicului era de notorietate. Pentru contemporani era cât se poate de clar cine atacase orașul Galați în ianuarie 1918.

Unii istorici din perioada comunistă au procedat în același fel, dar din motive și cu scopuri total diferite. Așa s-a întâmplat în cazul unui album heraldic publicat în anul 1981, care ne oferă informații incomplete despre placheta cu pricina (Dogaru, 1981: 165-166). Fapt ce va părea neobișnuit, dacă vom compara descrierea făcută plachetei de către Maria Dogaru, autoarea albumului, cu descrierile precise ale altor piese cuprinse în volum. Aflăm de acolo că placheta a fost bătută ca „amintire celor care au apărat orașul în timpul campaniilor din 1916-1918”.

Datarea propusă de autoare pentru evenimentele celebrate de plachetă – anii 1916-1918 – este nepermis de vagă, fapt cu atât mai ciudat cu cât inscripția însăși de pe plachetă e mult mai precisă: 8 ianuarie 1918. Imprecizia are asupra cititorului efectul dorit de propaganda comunistă: ocultarea inamicului. Dacă explicația autoarei albumului s-ar fi referit la ziua de 8 ianuarie 1918, înscrisă pe plachetă, atunci cititorul și-ar fi putut da seama că inamicii nu aveau cum să fie germani, din moment ce în noiembrie 1917 se semnase armistițiul cu aceștia. Iar dacă nu puteau fi germani, atunci – s-ar fi întrebat cititorul, nu cumva au fost ruși? Dar această întrebare trebuia evitată. Evitarea ei s-ar fi putut face, precum în cazul cărții lui G. Buzdugan și Gh. Niculiță, printr-o minciună directă. Maria Dogaru, însă, nu minte în mod abrupt, așa cum au făcut cei doi. Ea manipulează contextul. Iar manipulând contextul – orice specialist în tehnicile de comunicare știe acest lucru – poți modifica semnificațiile. Contextul temporal nu mai este unul precis (ianuarie 1918), ci unul mult mai larg: anii 1916-1918. Iar cum toată lumea știe că în acei ani România a participat la război împotriva Germaniei și Austro-Ungariei, atunci, pe cale de deducție, toată lumea ar ajunge la concluzia că și la Galați luptele s-au dat împotriva celor două puteri inamice.

3.7. A patra imagine: reșaparea celei dintâi

Unul dintre autorii retipăriți în această perioadă este Constantin Kiriteșcu, mai vechea noastră cunoștință, cu cele două volume despre participarea

României la primul război mondial. Reeditarea are loc în 1989, anul căderii regimului comunist. Fragmentul despre atacarea de către ruși a orașului Galați în ianuarie 1918 apare în întregime în această nouă ediție din 1989 a lucrării. Deoarece l-am descris ceva mai sus, nu o voi mai face încă o dată aici. În felul acesta, inamicul capătă vechea identitate. Imaginea originară a inamicului este reconstruită prin intermediul retipării textului lui Kirițescu. Ea are, desigur, un alt substrat ideologic, de data aceasta trebuie să servească la consolidarea antirusismului dictatorului Ceaușescu și la legitimarea politicii sale autarhice. Cu aceasta, cercul imaginilor se închide.

4. Concluzii

Unul și același eveniment istoric – atacarea orașului Galați de către trupele ruse în ianuarie 1918 – a fost prezentat diferit de către istorici. Am analizat aici patru perspective diferite proiectate asupra aceluiași eveniment, insistând asupra construcției imaginii inamicului. În prima dintre ele, aparținându-i lui Constantin Kirițescu, inamicul este înfățișat drept deosebit de agresiv și având scopuri nelegitime. Atribuirea acestor caracteristici atacatorilor orașului Galați din ianuarie 1918 are menirea de a proiecta o imagine eroică asupra apărătorilor, care s-au plasat pe o poziție de apărare legitimă. Identitatea inamicului este una veridică: atacatorii au fost ruși. Imaginea pe care Kirițescu a construit-o inamicului este una ce ține de componenta naționalistă a istoriografiei românești din perioada interbelică.

Imaginea construită de Kirițescu a fost preluată de regimul comunist, în etapa sa finală, cea naționalistă. Între aceste momente, istorici din vremea regimului comunist au construit cu totul alte imagini asupra inamicilor de la 1918. Aceștia fie le-a fost schimbată identitatea, spunându-se despre ei că erau germani, fie au fost ignorați complet. Am arătat mai sus cum, în construcțiile succesive ale celor patru imagini, a inamicului rus, a celui german, a inamicului absent și din nou a celui rus, un rol capital a revenit factorului ideologic.

Studiul de caz rezumat aici și reprodus pe larg mai sus reprezintă o confirmare a faptului că imaginile pe care specialiștii și le formează despre relațiile internaționale conțin o componentă ideologică. Ea este inevitabilă în orice abordare analitică asupra relațiilor internaționale, însă nu peste tot acționează cu același grad de intensitate. Imaginile asupra războiului construite sub presiunea ideologică a regimului comunist, simplificate până la caricatural, erau modificate de la an la an, după cum convenea deținătorilor puterii politice.

Bibliografie

- Bergson, Henri (1996), *Materie și memorie*, traducere de Cora Chiriac, Iași, Polirom.
- Boia, Lucian (1999), *Mitologia științifică a comunismului*, Traducere din franceză, ediție revăzută și adăugită de autor, București, Humanitas.
- Boia, Lucian (2000), *Pentru o istorie a imaginarului*, trad. de Tatiana Mochi, București, Humanitas.
- Brofenbrenner, Urie (1967), *The Mirror Image in Soviet-American Relations: A Social Psychologist's Report*, în „Journal of Conflict Resolution”, vol. 11, septembrie, p. 325-332.

- Buzdugan G., Niculiță Gh. (1971), *Medalii și plachete românești. Memoria metalului*, București, Editura Științifică.
- Conover, Pamela J., Feldman, Stanley (1984), *How People Organize the Political World*, în „American Journal of Political Science”, vol. 28, februarie 1984.
- Dogaru, Maria (1981), *Aspirația poporului român spre unitate și independență oglindită în simbol. Album heraldic*, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Dougherty, James E.; Pfalzgraff, Robert L. JR. (1996), *Contending Theories of International Relations. A comprehensive Survey*, ed. a IV-a, New York etc., Longman.
- Eco, Umberto (1982), *Tratat de semiotică generală*, trad. de Anca Giurescu și Cezar Radu, București, Editura științifică și enciclopedică.
- Farrell, John C.; Smith Asa P. (ed.) (1968), *Theory and Reality in International Relations*, New York and London, Columbia University Press.
- „Galații noi”, cotidian, Galați, an VI, 1919.
- Georgescu, Vlad (1991), *Politică și istorie. Cazul comuniștilor români 1944.1977*, Ediție îngrijită de Radu Popa, București, Humanitas.
- Iacob, Luminița Mihaela (2003), *Etnopsihologie și imagologie. Sinteze și cercetări*, Iași, Polirom.
- Jervis, Robert (1989), *The Logic of Images in International Relations*, Columbia University Press (prima ediție: 1970).
- Kegley, Charles W. Jr.; WITTKOPF, Eugene R. (1995), *World Politics. Trend and Transformation*, ediția a V-a, New York, St. Martin's Press.
- Kellogg, Frederick (1996), *O istorie a istoriografiei române*, traducere de Laura Cuțitaru, prefață de Al. Zub, Iași, Institutul European.
- Kirițescu, Constantin (1989), *Istoria războiului pentru întregirea României*, vol. I-II, București, Editura Științifică și Enciclopedică.
- Marx, Karl (1964), *Însemnări despre români (Manuscrise inedite)*, publicate de A. Oțetea și S. Schwann, Introducere de A. Oțetea și Gh. Zane, București, Editura Academiei Republicii Populare Române.
- Mihalache, Andi (2003), *Istorie și practici discursive în România „democrat-populară”*, București, Editura Albatros.
- Morris, Charles (2003), *Fundamentele teoriei semnelor*, trad. de Delia Marga, Cluj-Napoca, Editura Fundației pentru Studii Europene.
- Muzeul de istorie Galați, Colecția „Ștefan H. Ștefan”.
- Rapoport, Anatol (1992), *Fights, Games, and Debates*, Ann Arbor: The University of Michigan Press (prima ediție: 1960).
- Ricoeur, Paul (2001), *Memoria, istoria, uitarea*, trad. de Ilie Gyurcsik și Margareta Gyurcsik, Timișoara, Amarcord.
- Rosenau, James (1967), *Games International-Relations Scholars Play*, în "Journal of International Affairs", vol. XXI, nr. 2.
- Sabrow, Martin (2004), *Beherrschte Erinnerung und gebundene Wissenschaft. Überlegungen zur DDR-Geschichtsschreibung über die Zeit von 1933 bis 1945*, in Christoph Cornelißen et altri (ed.), *Erinnerungskulturen. Deutschland, Italien und Japan seit 1945*, Fischer Taschenbuch Verlag, Frankfurt am Main, p. 153-167.
- Sartre, Jean-Paul (1986), *L'Imaginaire*, Paris, Gallimard.
- Verdery, Katherine (1994), *Compromis și rezistență. Cultura română sub Ceaușescu*, traducere de Mona Antohi și Sorin Antohi, București, Humanitas.
- Viotti, Paul R.; KAUPPI, Mark V. (1987), *International Relations Theory – Realism, Pluralism, Globalism*, New York, MacMillan Publishing Prass.
- White, Hayden (1994), *Metahistory. Die historische Einbildungskraft im 19. Jahrhundert in Europa*, trad. de Peter Kohlhaas, Frankfurt am Main, Fischer Taschenbuch Verlag. Ediția originală a lucrării a apărut în 1973.

- White, Ralph K. (1965), *Images in the Context of International Conflict*, în Herbert C. Kelman (ed.), *International Behaviour: A Social-Psychological Analysis*, New York, Holt, Rinehart and Winston.
- Wunenburger, Jean-Jacques (2004), *Filosofia imaginilor*, traducere din limba franceză de Muguraș Constantinescu, Iași, Polirom.
- Zub, Al. (2000), *Orizont închis. Istoriografia română sub dictatură*, Iași, Institutul European.

Der aliirte Feind: über die ideologisch kontrollierte Konstruktion der Kriegsbilder (Zusammenfassung)

Wie in vielen anderen Forschungsbereichen, konstruieren die Wissenschaftler auch im Bereich des Studiums der internationalen Politik Bilder über ihren Forschungsgegenstand. Der Krieg, die Verbündeten, die Feinde sind u.a. Beispiele für den Gegenstand der Forschung internationaler Politik. In der Zeit des „kalten Krieges“, z. B., verwendete man den Begriff „mirror images“, um ein komplexes Wissensprozess zu definieren: wie sich die Gegner voneinander symmetrische Bilder gemacht haben. Jede Partei behauptete über sich selbst, daß sie die guten Eigenschaften, wobei die andere Partei, der Gegner, die schlechten Eigenschaften besaß.

Die rumänische Historiker standen während der kommunistischen Regime unter einer strengen ideologischen Kontrolle. Sie wurden als Instrumente der Propaganda ausgenutzt. Die Bilder über die Vergangenheit sollten zur Legitimierung der Diktatur dienen. Die Hauptfrage der Historiker war weder eine Frage der Wahrheit, noch eine der Genauigkeit. Sie war eine Frage der ideologischen Anpassung.

Die Geschichtsfälschung war die Methode der ideologischen Anpassung. Die Fallstudie über die Plakette „Den Verteidigern der Stadt Galatz 1918“ steht als Beweis. Die Plakette wurde 1919 geprägt, als Erinnerung an Kämpfen von Januar 1918 um den Hafen Galatz, Rumänien, als die rumänischen Truppen die Stadt gegen die aus der moldauischen Front rückziehenden russischen bolschewistischen Scharlen verteidigten. Ein halbes Jahrhundert danach stand in der kommunistischen Geschichtsschreibung daß die Rumänen in Januar 1918 den Hafen Galatz gegen die Deutschen verteidigt haben. Rumänien gehörte nach dem zweiten Weltkrieg dem kommunistischen Lager, war also mit der Sowietunion verbündet. Und der heutige Aliirte konnte nicht als Feind vorgestellt werden!